

др Милијана СИМОНОВИЋ

ПОРТРЕТ СВЕТОГ СИМЕОНА У ЖИТИЈУ СВЕТОГ САВЕ И НА ФРЕСКАМА*

У периоду формирања самосталне српске државе под првим Немањићима, приметне су нове појаве у развоју српске књижевности (у односу на претходни период који је био базиран углавном на преписивачкој делатности богослужбених књига и текстова и из којег имамо најстарије сачуване писане споменике српске књижевности): утврђена је и нормирана рашка редакција старословенског језика, интензивно се развија преписивачка и преводилачка делатност са грчког језика, али примећују се и извесни трагови самосталног стваралаштва. У 13. веку доћи ће и до еволутивног напретка, финализације развоја и формалне кристализације два главна жанра у средњовековној српској књижевности – житија и службе.

Средњовековна књижевност, посматрана у националним али и у европским књижевним оквирима, на свим уметничким нивоима извире из религије, а ослања се на традицију античке књижевности. Библија и библијске тј. религиозне теме уопште (под овим подразумевамо и теме апокрифне књижевности), врело су, оквир и наизглед једини домет ове епохе књижевности. Поред тематске парадигматичности, Библија је поставила и стилски изражајни образац, а суптилност угледања на њен алегоријски, метафорички и симболички ансамбл постала је мерило лепоте и вредности написаног дела. Ипак, иманентно првотној природи сваке уметности, слободи и аутентичности самог уметничког дела, ипак је „... та књижевност разноврсна и у поједином својим врстама. Јесте да је у њима доминантна државничка и религиозна атмосфера, трансцедентална метафизика, хришћански морал и глорификација владалаца и црквених

* Овај текст је објављен у *Даници* Вукове задужбине за 2016. годину.

управљача, али у тим границама идејна и формална кретања нису мала”. Ни сликарство средњег века (у свакој од своје три форме – живопису, иконопису и минијатури) не излази значајно ван димензија иконографских програма, а уметничка слобода се не огледа у тематској иновативности, већ, и то условно речено, у индивидуалном стилу односно ликовном рукопису појединих сликара којим су васпостављени модели формално реализовани. Тако ћемо у програмима фрескоосликавања српских манастира препознати све велике иконографске циклусе засноване на библијским или, понекад, другим хришћанским изворима. Ваља истаћи и оно што су многи историчари уметности већ одавно уочили и проучили, и сасвим прецизан распоред тј. иконографску схему у којој се тачно зна који се циклус или композиција, а у складу са природом догађаја или личности и значаја свеца којем је православни храм посвећен, на ком месту тј. зиду храма осликава. Другим речима, све је уређено, прецизно испланирано и практично остварено у духу хришћанске догме. И док се западна, римокатоличка варијанта донекле и отварала на пољу лаичких елемената у религиозним композицијама, византијско-православна остаје доследније посвећена аскетском праћењу непатворених идеолошких путева.

У смислу изворног текстуалног предлошка и идеолошке поруке уметничког дела можемо рећи да су у доба средњег века књижевност и сликарство били веома блиски у равни метатекста и да су управо заједно чинили целовиту визију живота и смисла средњовековног човека. Та повезаност литерарног и ликовног, као медија који делују различитим средствима на исте менталне просторе верника, отвара могућност сагледавања блискости уметничких средстава двеју уметности, којима своју комплементарност из духовних сфера преводе на раван перцептивног. Једно могуће осветљавање и разумевање тих средстава је и уочавање паралелизма у поступку уметничког портретисања првог и најважнијег српског светитеља, Светог Симеона, у литератури и на фрескама.

Свети Симеон као јунак књижевног дела

Мотив-покретач целокупне српске књижевне делатности почетног доба преваходно је било успостављање српских православних култова, то јест успостављање светитељских култова као темеља и својеврсног услова постојане аутокефалности српске цркве. Тако је тринаести век, у сусрету политичко-верске сврсисходности и стваралачког литерарног импулса, изнедрио првог српског књижевника – Светог Саву. Прва Савина дела била су црквеноправног, некњижевног карактера (*Карејски* и *Хиландарски типик*), да би убрзо свој књижевни таленат Сава показао у песничким и житијним саставима. У *Хиландарском типик*у налази се кратко *Житије Симеона Немање* које се у свом казивању ограничава само на Симеонов долазак

у Свету Гору и на сажето казивање о његовој смрти. Ово кратко житије је настало убрзо након Симеонове смрти (1199. или 1200. године) и могло би се рећи да представља кратку богослужбену белешку којом се у календару служења фиксира дан спомена светитеља. Међутим, неколико година касније у уводу *Студеничког типика* из 1208. године Сава пише развијено *Житије светог Симеона* као ктиторско житије оснивача Студенице. Иако развијено, оно и даље није типичан опширни животопис који, по обрасцу, садржи све елементе жанра. Сава пише житије свога оца као очевидац и пратилац, једноставно, топло и без пренаглашене реторичности. Опис Симеонове смрти из пера његовог најдражег сина у теорији и историји се сматра за најлепше примере старе српске књижевности. Сава је написао и *Службу светом Симеону* по узору на минејску *Службу светом Симеону Ступнику*. Свети Симеон је главни овоземаљски јунак у делима Светог Саве која имају књижевни карактер. То је посве разумљиво будући да се у лику његовог оца отелотворила политичка идеја државности, са једне стране, и религиозна идеја духовности зачетника светородне породице, са друге стране. Свети Сава је својом личношћу, радом и делом управо установљавао и осветљавао путеве будућег српског државног и верског идентитета, а персонифицирана луча у његовим рукама био је Свети Симеон.

Други писац из ове епохе, а чије нам је дело значајно ради сагледавања места лика Светог Симеона у књижевности ове епохе као и књижевног поступка портретисања светитеља, јесте Стефан Првовенчани, други син Стефана Немање и његов наследник на српском престолу. Поред повеља – *Мљетске* (између 1195. и 1200) и *Друге хиландарске* (1200–1202), а које садрже поетске елементе у арени и пружају материјал за уочавање пишчевих књижевних особености, написао је и *Житије светог Симеона* 1216. године. То је по типу византијско опширно житије са свим елементима византијске хагиографије, али и владарско житије у коме Немањина владарска дела у теолошком тумачењу заузимају централно место. „Зашто је Првовенчани краљ узео да пише о истој личности о којој је писао Сава и да пише о њој тако брзо после њега? У Савином спису који има облик успомена и, не на једном месту, подсећа на дневник, Немања је приказан као узоран отац и примеран монах који је био добар владар. У спису Стефана Првовенчаног, датом у облику истинске биографије, Немања је, не као у Саве, *пречасни старац, богољубиви отац наш, добри господин и благи пастир*, велики жупан који је *подигао своју дедовину*, него је и војсковођа, истребитељ јеретика, творац династије и државе, светитељ и чудотворац.” Из истих идеолошких побуда настаје ово житије, али са другачијим идеолошким циљем. Бројне су разлике између два житија истог светитеља и истог оца двојице његових синова, а те разлике управо доказују да је српска књижевност тринаестог века успевала да достигне и извесну ширину индивидуалног израза.

Свети Симеон је, уз Светог Саву, и главни лик Доментијановог *Житија Светог Саве* и *Светог Симеона*, као и *Пролошког житија Светог Симеона*, насталог вероватно између 1227. и 1233. као дело непознатог студеничког монаха, те *Службе св. Симеону* од Теодосија, настале између 1307. и 1310. године.

Основа књижевног портретисања главног јунака житија (светитеља) сасвим је у складу са религиозном тј. хришћанском представом једног свеца. Међутим, у књижевно-теоријском смислу под портретисањем, као ширим књижевним поступком, присутним углавном у прозним формама, подразумевамо следеће сегменте (појединачно али и композиционо увезане): опис физичког изгледа, опис карактерних особина (о којима сазнајемо из више облика књижевног казивања), оно што јунак изговара о себи и другима и из чега, такође, сагледавамо особине његове личности, приказивање поступака тј. делања јунака и навођење онога што други ликови мисле тј. говоре о њему. Житија, међутим, ову теоријску схему портретисања лика у одређеним сегментима не примењују у целости, али, са друге стране, као специфичан жанр, доносе нове елементе у овом поступку – страдање јунака до просветљења и чуда која светитељ чини и којима доказује своју од Бога добијену светитељску природу. У житијима сасвим изостаје опис физичког изгледа и то је потпуно у складу са догматским игнорисањем свега што није духовне природе. Тако и у случају Светог Симеона, у наведеним житијима, нема описа његовог изгледа. Сва пажња је окренута ка подвижништву, моралним особинама и скрушености пред Свевишњим. Једини податак икада о Немањином изгледу оставио је учени теолог и ретор Јевстатије Катафлорос Солунски, који га је видео у Цариграду након што га је тамо као заробљеника одвео цар Манојло I Комнин, а након похода на Србију 1172. г. Он наводи да га је „завидио човек овај, коме није стас онај који природа људима додељује, него је узрастом веома висок и изгледом наочит”. Ово одсуство физичког портрета у житијима чини трагање за комплементарношћу са ликовним приказом светитеља још занимљивијим јер сликарство, као уметност која комуницира чулом вида, преузима тај сегмент карактеризације лика на себе, а то мора учинити непогрешиво у складу са литерарним које, у овом случају посебно, носи димензију духовног, дакле непредметног. Чини се да овде можемо рећи да књижевност приказује изнутра оно што сликарство представља споља.

Савино *Житије господина Симеона* (које је у овом истраживању примарни књижевни извор), осим што није целовита биографија и приказује само последње, монашке године очевог живота, бави се двама основним моментима у светитељевом животу. То су тренуци одрицања – први је одрицање од световне власти и замонашење, други је одрицање од овоземаљског живота и умирање. На темељу ова два тренутка Сава ће базирати

књижевну композицију свога дела не придржавајући се стриктно устаљене форме жанра. За разлику од њега Стефан Првовенчани ће узорно, по формули, испоштовати све фазе композиционог кадрирања житија.

Сцена смрти

„А сви ми гледасмо и плакасмо горко, гледајући на овом блаженом старцу таква неисказана Божја провиђења. Јер како је и овде, у држави својој, молио у Бога и даде му, тако ни до овога часа не хтеде да се лиши ниједне ствари духовне, него му Бог све испуни. Јер, ваистину, браћо моја љубљена и оци, чудо беше гледати: онај кога се сви бојаху и од кога трептаху све земље, тај је изгледао као један од туђинаца, убог, расом обавијен, где лежи на земљи, на рогозини, а камен му под главом, и сви му се клањају, а он скрушено моли од свију проштења и благослова.”

Осим што је написао прво житије свога оца, Сава је био ангажован и на другим пољима учвршћивања култа свога оца. Познато је да је Сава у Студеницу довео неке од најбољих византијских сликара (о томе говоре и Доментијан и Теодосије) које је после пада престоница Источноримског царства 1204. године могао срести и ван самог Цариграда. По иконографском програму, сложеним мислима које избијају из композиција, текстовима на српском језику и осталим ликовним квалитетима студеничких фресака, јасно је да је Сава, као наручилац, пројектант и надзорник студеничког сликарства имао за сараднике изузетне и образоване сликаре. Фреске из јужне капеле припрате коју је као своје гробно место дао изградити краљ Радослав, израђене су око 1235. године. „Сава је био заслужан за писање првог Немањиног Житија, за установљење и писање службе посвећене светом Симеону, па и за стварање првог сликаног циклуса о светом Симеону Немањи. Иако је био одсутан када је циклус извођен, он га је сигурно припремио оставивши сликарима сва упутства за рад. Касније је овај циклус понављан у Сопоћанима и у Грацу, увек у посебној капели посвећеној култу Св. Симеона. Свим средствима стварао се култ родоначелника Немањића, на којем је почивала Српска архиепископија (од 1219) и заснивана тврдња о светородности лозе.”

Слика 1. Сопоћани, капела Светог Симеона, сцена смрти,
настала 1263. године

Један, дакле, ликовни пандан, литерарној сцени смрти старца Симеона налазимо у капели Светог Симеона у Сопоћанима. Иако Свети Сава није више био жив, а ктитор храма је краљ Урош (касније, након очевог свргавања, и Драгутин) утицај његове визије је изузетно присутан. Вероватно настале по угледу на студеничке, ове фреске настављају изградњу култа првог српског светитеља. Иако оштећена, ова сцена упечатљиво показује доследну илустрацију Савиног житија. Свети Симеон лежи на рогозини, око њега су окупљени монаси који се клањају. Старац већ има светачки ореол и држи руке прекрштене на грудима. Фреске које су остале сачуване и које су датоване око 1263. г. показују да је сликар и ове капеле познавао дело Светог Саве и колико веродостојно према тексту приказује последње сцене из живота светитеља.

Слика 2. Радослављева припрата, параклис Симеона Немање,
ктиторска композиција, 1235.

У Радослављевој припрати у Студеници налази се ктиторска композиција која приказује Симеона као заштитника свог потомства које предводи у поворци предаје модела храма. У тој сцени види се већ изграђен иконографски образац сликања лика Симеона Немање који ће постати (са одређеним варијацијама у односу на акценат који актуелни владар Немањића ставља на његов значај) препознатљив у вековима српског фрескосликарства који следе.

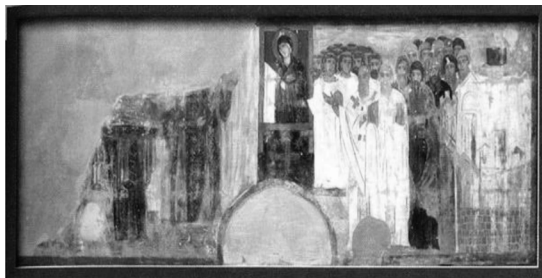
Пренос моштију

„Ево, у тој земљи узбунише се народи, а блажени отац наш, господин Симеон, који нам је био господар и учитељ, тамо лежи. Због овога молимо твоју молитву, Господа ради, немој нас презрети, узми часне мошти господина нам Симеона и пренеси их овамо, да се благослов његов јави испуњен на нама!” (из писма Стефана и Вукана Сави у Хиландару).

„А ја видевши колико желе то што моле и да је потребно то испунити, подигавши своју немоћ на то почех спремати. И угледавши згодно време да се то изврши, дошавши отворих гроб блаженога старца, и нађох тело његово часно цело и неповређено, које је било ту у гробу осам година [тј. од 1199. до 1207. године]. Јер тако приличи онима који су угодили Богу, да су и после своје смрти прослављени, сатвориће Бог вољу оних који га се боје и слушаће њихову молитву, ’сачуваће све њихове кости и ниједна се од њих неће сломити’ [Псалми Давидови 34, 20]. И ја узевши његове часне мошти, пођох на пут. И мада је био велики метеж у тим земљама, уз помоћ Божју и пресвете Владичице Богородице, и молитвама блаженога и преподобнога и часнога господина нам и оца Симеона, прођох, што рече, кроз огањ и воду, цео и сачуван, и ничим повређен.

И дођох са часним моштима у Хвосно [област у северном делу Метохије].

Када је сазнао владалац син његов Стефан Немања, и брат му кнез Вукан, скупише светитеља /Рашког епископа/ и јереје и игумане са многим монасима и са бољарима свим, са радошћу радујући се и весељем веселећи се. Дошавши са великом чашћу узеше мошти господина Симеона, песмама духовним благодарећи Бога. Јер као што прекрасни Јосиф узне из Египта тело оца свога Јакова и пренесе га у земљу обећану, [Књига постања 50, 13–14] тако и ови богољубиви и благообразни синови његови са свом државом примише га, радошћу радујући се и весељем веселећи се, сами носећи пречасно тело оца свога, и са великом почашћу положише га у овој светој цркви, [тј. Студеници] у одређени му гроб, који блажени раније сам себи беше начинио. А ово се догоди месеца фебруара у 19. дан.”

Слика 3. Студеница, Радослављева припрага, капела Светог Симеона, сцена Транслације, 1235.

Слика 4. Сопоћани, параклис Симеона Немање, сцена Транслације, 1263.

У Студеници, као и у Сопоћанима нешто касније, фреска која приказује пренос светитељевих моштију из Хиландара у Студеницу, сведочи о нераскидивој вези књижевног текста и ликовног приказа. Ове композиције обилују историјским информацијама, тако да су, осим што илуструју Савино житије, истовремено и илустрације стварног живота. „Синови носе одар са Немањиним телом, а прате их велможе и сви прилазе групи монаха који су изнели икону Богородице Молитељке пред бедеме манастира, чекајући тело светог ктитора. Ликови Вукана и Стефана, синова Немањиних, имају портретску вредност, одећа монаха и епископа је веродостојна...” Остао је забележен и драгоцен приказ тадашње архитектуре цркве манастира Студеница.

Како Сава описује лик свога оца тј. којим језичким и стилским средствима се служи како би приказао његов лик? У *Служби Светом Симеону* на много места сусрећемо именице, придеве (епитете) и глаголе изведене од речи *светлост*, а у *Житију*, након очеве смрти Сава каже: „А када је настала ноћ, пошто су се сви опростили и црквена служба, одмах

се *просветли* лице блаженога старца...”, и „Чувши за то сви стадоше долазити па се дивљаху *просветљености* лица његова.” Акценат је, дакле, на светлости и просветљености светитељева лица. Ансамбл светлосних симбола, који се може повезати са библијском метафориком, познат је и присутан у целокупној средњовековној књижевности, те у том смислу он није нов у Савином стилском изразу. Ипак, посматрана у контексту портретисања лика Светог Симеона, ова светлосна феноменологија има сасвим јединствен значај. Са друге стране, на фрескама које приказују Светог Симеона, управо доминира светлост лица. Она долази из неких виших сфера, од врлине и чистоте, од Бога самога. Као и у житију, ова светлост је знак Божије милости према светитељу и његовој моћи да дела кроз одабране. То је светлост одуховљења. Поред те одлике светитељева изгледа, он се, као контраст том духовном богатству израженом светлошћу лица, приказује у тамној, скромној монашкој ризи (сличној мафориону који носи Богородица, једноставној и без украса), са капуљачом на глави, руку подигнутих у молитви или у положају који упућује на неког крај себе.

Пратећи централне тачке Савиног дела и поредивши их са ликовним представама Светог Симеона могу се запазити две круцијалне тачке поетичког преплитања литерарног и ликовног изрази у приказивању лика Светог Симеона:

- Приказује се најчешће као монах, дакле у годинама пред смрт, чиме се у први план ставља његов светитељски карактер и кроз њега Божија заштита свих потоњих Немањића. Тиме је јасно подвучена идеолошка димензија култа светородне династије Немањића и значаја њеног родоначелника у васпостављању светачког култа. Сава приказује Светог Симеона као човека, бави се његовим људским особинама. Он је, као сваки човек, пред смрћу слаб, немоћан и, у контрасту са његовим владарским ликом, у монашком оделу он показује те своје особине. Одлука да се његов иконографски лик канонизује у виду старца у монашком оделу указује на јасну идеолошку оријентацију српске духовне климе, на челу са самим Савом.
- Лик Светог Симеона је истакнуто осветљен светлошћу „божанског провиђења”, чиме се, такође, појачава духовна вертикала, неопходна да досегне до потомака више векова унапред. Најбољи пример је фреска из Милешеве (датована у 1223. годину) настала за живота Светог Саве и, као и студеничко сликарство, по његовој идеји, приказује изузетну просветљеност старчева лица. То је истовремено и портрет који је вероватно најближи реалном изгледу светитеља. Иако је врло оштећен (пресечен је вертикално по пола) представља веома успео и уметнички изузетно квалитетан рад. Стари Немања приказан је у монашком

оделу, има седу браду и дубоке плаве очи. Облик лица је изражен наглашеним јагодицама, што заједно са дубином очију упућује поруку о духовној снази и продуховљености насликаног лика. Поглед комуницира са посматрачем, а благо спуштене обрве бацају сену сете на цело лице и дају лику ноту скрушености и изабраног одрицања од свега профаног и трошног. Најречитија је необјашњива светлост којом зрачи светитељево лице, те продорност и мистичност његових светлих очију. Чињеница да је управо овај портрет најдуховнији од свих Немањиних сачуваних портрета, као и присуство спиритуалне светлости на старчевом лицу, доприноси још дубљем разумевању односа оца и сина.

Слика 5. Милешева, Свети Симеон, 1223.

Лик Светог Симеона, поред Христа, Богородице и Светог Саве, најсликанији лик светитеља у српском средњовековном сликарству, срећемо у готово сваком српском манастиру. Сликан појединачно (нпр. у Богородичиној цркви у Студеници, 1568), са Светим Савом или у поворци Немањића (нпр. у Краљевој цркви у Студеници, 1313/14), у мноштву ктиторских портрета где има место заступника и заштитника и симбол је легитимитета (нпр. Сопоћани, 1263), у приказима лозе Немањића (нпр. Грачаница, 1321. и Дечани 1347–1348) и капелама посвећеним његовом

култу (нпр. Радослављева припрата у Студеници или Сопоћани), на иконама и свим другим ликовним представама, јасно представља одређену поруку и прецизан смисао који превазилази границе приказаног. Та идејна подлога Симеоновог портрета, кроз векове династије Немањића, кроз бурну личну историју њених представника и тешку друштвену историју народа и државе којом су владали, забележену пером и насликану кистом, еквилибрира између световне и духовне димензије његовог лика. У тој дихотомији она гради чврст темељ, корен разгранатог стабла који се над Симеоновим личношћу надвија.

Слика 6. Свети Симеон из Богородице Љевишке, почетак 14. века.

На крају, можемо закључити да су се модели приказивања лика Светог Симеона у књижевности (превасходно у житијима) и у фрескосликарству наших средњовековних манастира прожимали (сликари су познавали књижевне текстове, а писци су били окружени фрескама) и потицали из истог идеолошког предлошка. Или, другим речима, отелотворују исти идеолошки циљ. Он се морао поклопити са теолошким и догматским каноном и резонем средњовековног човека и његовог очекивања од светитеља као заступника пред Богом. Међутим, у представама Светог Симеона, а захваљујући *Житију господина Симеона* које је написао његов син Свети Сава, можемо запазити да се тај чврсти образац на изванредан начин ублажио једном топлим људском емоцијом која је лик светитеља учинила ближим овоземаљском човеку. На тај начин је светитељ постао и стварно ближи онима који су му се молили за благост и заступништво пред Христом и који су се надали његовој милости у часу када им она буде најпотребнија – када на последњем суду буду осуђени према својим делима за живота на вечне муке и паклена страдања или награђени блаженством рајског спокоја.

ЛИТЕРАТУРА

- Деретић 1983:** Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд, Нолит.
- Доментијан 1938:** Доментијан, *Живот св. Симеуна и св. Саве*, изд. Ђ. Даничића, Београд, 1865: у преводу Л. Мирковића, Београд
- Војислав Ђурић,** *Сликарство у средњем веку*, http://www.rastko.rs/isk/isk_07_c.html
- Кашанин 1975:** Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд, Просвета.
- Св. Сава 1986:** Св. Сава, *Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 2, Београд, Просвета – СКЗ, 1986.
- Првовенчани 1986:** Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 3, Београд, Просвета – СКЗ.
- Бабић и др. 1986:** Г. Бабић, В. Кораћ, С. Ћирковић, *Студеница*, Београд, Југословенска ревија.
- Теодосије 1924:** Теодосије, *Живот св. Саве*, Старе српске биографије.